

Α΄ ΑΡΣΑΚΕΙΟ ΛΥΚΕΙΟ ΨΥΧΙΚΟΥ

Ερευνητική εργασία

Πελοπίδας Παππάς

**Θέμα: «Η σχέση κυρίου και δούλου στις
προσεγγίσεις νεωτέρων και συγχρόνων φιλοσόφων»**

Υπεύθυνος καθηγητής: Δημήτρης Μπαλτάς

ΣΧΕΣΗ ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΙ ΔΟΥΛΟΥ

Η Πορεία της σχέσης Δούλου – κυρίου. Ιστορική εξέλιξη

Η ανάπτυξη των αρχαίων κοινωνιών παράλληλα με τους διαρκείς και ατέλειωτους πολέμους μεταξύ των λαών του αρχαίου κόσμου οδήγησε στην εμφάνιση του φαινομένου της δουλείας που επηρέασε σημαντικά τις κοινωνίες αυτές και οικονομικά και πολιτικά, αλλά και πολιτιστικά.

Η δουλεία ανατολικού τύπου ήταν η αρχαιότερη δουλεία και ίσχυσε από την 4η-3η χιλιετία π.Χ. στην Αίγυπτο και Μεσοποταμία. Βάση της ήταν η αγροτική οικονομία. Μεγάλες μάζες δούλων χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή ναών, ανακτόρων και άλλων μεγάλων οικοδομημάτων (πυραμίδες, αρδευτικά έργα κ.ά.)

. Στην αρχαία Ελλάδα των κλασικών χρόνων οι δούλοι δεν είχαν πολιτικά ούτε κανένα άλλο δικαίωμα. Τους πουλούσαν και τους αγόραζαν όπως τα ζώα. Δούλευαν στην αγροτική οικονομία, στη βιοτεχνία και σε όλους τους κλάδους της παραγωγής, αποτελώντας την κύρια παραγωγική δύναμη. Έτσι, η εργασία κατάντησε να θεωρείται βάνουση απασχόληση (η χειρωνακτική) και όσοι ελεύθεροι ήταν αναγκασμένοι, από τη φτώχεια, να εργάζονται χειρωνακτικά, ονομάζονταν περιφρονητικά βάνουσοι.

Ακόμη μεγαλύτερη ανάπτυξη είχε η δουλεία στη ρωμαϊκή εποχή, όπου η οικονομία τροφοδοτούνταν με πολυπληθείς μάζες δούλων, που τους αποκτούσαν με τους συνεχείς κατακτητικούς πολέμους. Η δουλεία θεωρήθηκε «φυσική κατάσταση» ακόμη και από τα μεγαλύτερα πνεύματα της αρχαίας Ελλάδας και της Ρώμης. Ήταν αδύνατο να σκεφτούν αλλιώς ακόμη και ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης, αφού δεν είχαν στην εποχή τους κανένα παράδειγμα κοινωνίας χωρίς δούλους. Λόγοι συμπάθειας προς τους δούλους σπάνια εκφράστηκαν, π.χ. από το ρήτορα

Αλκιδάμαντα «ουδένα δούλον η φύσις πεποίηκε» (Κανένας δε γεννήθηκε δούλος).

Στους πρώτους αιώνες της ιστορικής περιόδου στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες, δούλοι γίνονταν και οι φτωχοί ελεύθεροι πολίτες, όταν δεν πλήρωναν τα χρέη τους. Στην Αθήνα αυτό καταργήθηκε από το Σόλωνα, που με νόμο απαγόρευσε το «επί τοις σώμασι δανείζεσθαι». Έτσι στην Ελλάδα, αν εξαιρέσουμε τους απογόνους των παλιών δούλων (π.χ. τους είλωτες της Σπάρτης κ.ά.), που ήταν υποταγμένοι στις ελληνικές φυλές, δούλοι γίνονται πια μόνο οι «βάρβαροι», τους οποίους είτε τους αγοράζουν στις αγορές είτε τους προμηθεύονται με τον πόλεμο (αιχμάλωτοι). Οι Έλληνες αιχμάλωτοι Ελλήνων, δε γίνονταν συνήθως δούλοι, αλλά εξαγοράζονταν. Σύμφωνα με αρχαίες πηγές, οι Αθηναίοι είχαν ο καθένας από ένα μέχρι 50 δούλους (ο Ιππόνικος είχε 600 και ο Νικίας 1.000 δούλους μόνο στα μεταλλεία). Η Αθήνα με την Αττική είχε τον 4ο αι. π.Χ. 21.000 ελεύθερους, 10.000 μέτοικους και 400.000 δούλους.

Οί Δούλοι στην αρχαία Ελλάδα πληρώνοντο, αποκτούσαν περιουσία, είχαν σημαντικές θέσεις στην κρατική μηχανή και μπορούσαν να κληρονομήσουν μεγάλα ποσά. Όταν λέμε Δούλος στην αρχαία Ελλάδα ομιλούμε για : Δμώς και Δμώις, όπως λέγονταν τότε οί Δούλοι, και πού σημαίνει άνθρωπος τού σπιτιού. Καμία σχέση φυσικά με τόν δούλο και τήν μορφή πού είχε στην Ρώμη, στην Ασία, στην Δυτική Ευρώπη και κατόπιν στην Αμερική. Ο Δούλος στην Ελλάδα ήταν μέρος τής οικογενείας, κάτι σαν μία κατώτερα τύπου υιοθεσία.

Αντιθέτως στην Ασία, Ευρώπη και κατόπιν Αμερική οί κύριοι τών δούλων είχαν δικαιώματα ζωής και θανάτου επί τών δούλων.

Οι δούλοι στην αρχαία Ρώμη ήταν πολυάριθμοι και μάλιστα σύμφωνα με πηγές, ένας μέσος Ρωμαίος διέθετε πάνω από 10 δούλους και κάποιος πλούσιος περίπου 400, ανάλογα πάντα με την οικονομική κατάσταση στην οποία βρισκόταν. Οι τιμές απόκτησής τους κυμαίνονταν μεταξύ 800 και 2.500 σηστερτίων και διαμορφώνονταν με βάση κάποια κριτήρια των δούλων,

όπως το φύλο -οι γυναίκες κόστιζαν λιγότερο από τους άντρες- την ηλικία και τη μόρφωση που είχαν.

Οι δούλοι δεν είχαν δικαιώματα και σύμφωνα με το ρωμαϊκό κράτος ήταν «res», δηλαδή πράγματα. Η ζωή τους ήταν άθλια και οι συνθήκες δουλειάς απάνθρωπες. Ανήκαν στους αφέντες τους, οι οποίοι είχαν δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω του. Για την ακρίβεια, ανήκαν είτε σε ιδιώτες είτε στο κράτος. Στον ιδιωτικό τομέα μπορούσαν να είναι υπηρέτες, ερωμένες, καθαρίστριες, μονομάχοι, εργάτες, βιοτέχνες, κομμωτές, αγρότες, ιπποκόμοι, αλλά ανάμεσα σε αυτούς υπήρχαν και κάποιοι με δυσέυρετα προσόντα, όπως γιατροί, δάσκαλοι, λογιστές κ.λπ., οι οποίοι, όπως είναι φυσικό, ασκούσαν κοινωνική επιρροή. Στον κρατικό τομέα μπορούσαν να είναι αγρότες, συντηρητές, εργάτες στην οδοποιία, μεταφορείς, εργάτες του «δήμου» (π.χ. οδοκαθαριστές), μεταλλωρύχοι κ.λπ.

Στην πραγματικότητα, λοιπόν, οι δούλοι, παρότι ανήκαν στην κατώτατη τάξη, κατείχαν θέσεις-κλειδιά για την οικονομία, με αποτέλεσμα κάθε εξέγερσή τους (αν και αριθμούνται μόλις τρεις μεγάλες) να έχει αρνητικές συνέπειες όχι μόνο για τους φτωχούς Ρωμαίους, αλλά και για τα πλούσια αστικά κέντρα που ξέμεναν από τροφοδοσία.

Η σχέση κυρίου και δούλου στην «Φαινομενολογία του Πνεύματος» του Χέγκελ

Μια πιο συνολική εικόνα της ιστορίας τους απόλυτου πνεύματος στην ιστορία εμφανίζεται μέσα από την αλληγορία του Δούλου και του Κυρίου.

Μέσα στη φυσική κατάσταση, η ύπαρξη ενός όντος εμφανίζεται αρχικά μέσα από το λέγειν, από το οποίο και εκφράζονται επιθυμίες. Η ύπαρξη επιθυμιών γεννούν δράση, η οποία μπορεί και μετασχηματίζει το ίδιο το όν και άλλα όντα. Σταδιακά η ύπαρξη πολλών επιθυμιών δημιουργούν ένα σύνθετο πλέγμα στο οποίο οι επιθυμίες συνδέονται και αλληλοεπιθυμούνται. Η διαφορά της έντασης της αλληλοεπιθυμίας γεννά ανταγωνισμό μεταξύ των όντων και επιθυμία του ενός για αναγνώριση από τον άλλο. Ο ανταγωνισμός αυτός οδηγεί σε σύγκρουση η οποία καταλήγει στην αναγνώριση του ενός από την παραίτηση της αυτονομίας τους άλλου. Με τον τρόπο αυτό ο ένας μετατρέπεται σε δούλο και ο άλλος σε Κύριο.

Ο δούλος αναγνωρίζει την αυτονομία του κυρίου του και αναγκάζεται να εργάζεται για να απολαμβάνει ο κύριος. Μέσα από την εργασία του όμως, με την οποία δαμάζει τη φύση, καταλαβαίνει ότι μπορεί να αλλάξει τη φύση και άρα και τον εαυτό του και βάζει στα στόχο τη δική του αυτονομία και ελευθερία. Ο κύριος, έχει αναγνωριστεί από τον δούλο και απολαμβάνει το προϊόν της εργασίας του. Αυτές οι δύο μορφές όμως, για να υπάρχουν προϋποθέτουν η μία την άλλη· βρίσκονται σε σχέση εξάρτησης.

Με το που τίθεται το ζήτημα της ελευθερίας, ξεκινάει και η ιστορία. Σε κάθε στάδιο του πολιτισμού υπάρχει μια ελίτ που επιβιώνει παρασιτικά απομυζώντας την εργασία των υποτακτικών τους και είναι κύριοι των θεσμών, των κοσμοθεωριών και γενικά του «πνεύματος» της εποχής τους. Ένα στάδιο έρχεται στο τέλος του όταν οι δούλοι, μη έχοντας κάτι να χάσουν, ξεσηκώνονται, ανατρέπουν του κυρίου τους και γίνονται κύριοι σε ένα νέο στάδιο πολιτισμού με νέες

κοσμοθεωρίες, ανώτερο του προηγούμενου, που παράλληλα όμως φέρει όλες τις αλήθειες των προηγούμενων σταδίων

. Σε κάθε ανώτερο στάδιο που περνάει η ιστορία, η ιδέα της πραγμάτωσης της ελευθερίας έρχεται πιο κοντά με τελικό σκοπό την πλήρη επικράτησή της και την λύση της σχέσης δούλου-κυρίου.

Μέσα στην παγκόσμια ιστορία ο Hegel παρατηρεί για παράδειγμα, ότι οι ανατολικοί λαοί δεν γνώριζαν το πνεύμα, άρα δεν ήταν ελεύθεροι γιατί γνώριζαν ότι μόνο ένας ήταν ελεύθερος. Αυτός όμως ήταν μόνο δεσπότης και όχι ελεύθερος άνθρωπος. Στους Έλληνες αναδύθηκε πρώτη φορά η συνείδηση της ελευθερίας, γιατί ήταν κτήμα μερικών, όπως και στη Ρώμη. Στα Γερμανικά έθνη με το χριστιανισμό άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι ο άνθρωπος είναι ελεύθερος ως άνθρωπος,, αλλά αυτό πραγματώθηκε πλήρως μετά τη Γαλλική επανάσταση, στο φιλελεύθερο-

νεωτερικό κράτος που συνέθετε τα στοιχεία της ελευθερίας και του συλλογικού πετρωμένου. Στη φυσική κατάσταση που προηγείται της ιστορίας, δεν νοείται πνεύμα και ελευθερία καθώς χαρακτηρίζεται από κατάσταση αδίκου, βίας, αχαλίνωτης φυσικής ορμής ,απάνθρωπων πράξεων και αισθημάτων

Ανακεφαλαιώνοντας, η διαλεκτική του κυρίου και του δούλου που εμφανίζεται στο έργο του Χέγκελ, αποτελεί ένα παράδειγμα εφαρμογής της διαλεκτικής μεθόδου (βλ. *διαλεκτική μέθοδος, Hegel*), και μία περίπτωση πολιτικής φιλοσοφίας που χρησιμοποιήθηκε και διαμορφώθηκε ανάλογα από τον Marx.

Τόσο ο κύριος, όσο και ο δούλος έχουν μόνο μέρος της ελευθερίας. Ο κύριος έχει τη δύναμη και την ελευθερία να διατάξει, αλλά δεν έχει αυτοσυνειδησία, ζει σε μια 'ψευδή συνείδηση' του εαυτού του ως απομονωμένου και κυρίαρχου του κόσμου, χωρίς να συνειδητοποιεί ότι στην ουσία βρίσκεται (όπως και όλοι οι άνθρωποι) σε αντίθεση με τον φυσικό κόσμο, κάτι που πρέπει να αντιμετωπίσει. Το τελευταίο ενυπάρχει στο δούλο, που με την εργασία του αντιμετωπίζει τα φυσικά εμπόδια, όμως ο δούλος δεν έχει την ελευθερία ο ίδιος να διακριβώσει τη βούλησή του, αλλά κατευθύνεται από τον κύριο. Όταν κύριος και δούλος κατά τον Χέγκελ συνειδητοποιήσουν αυτό που τους λείπει, τότε η σχέση κυρίου και δούλου θα παύσει να υφίσταται, μέσα σε μια διαφορετικού τύπου κοινωνία.

Η σχέση κυρίου και δούλου στον Μαρξ

Η ελευθερία καταργήθηκε από το σύστημα του καταμερισμού της εργασίας, στο οποίο το άτομο βλέπει να του αποσπών το προϊόν της εργασίας του. Αυτό ο Μαρξ το χαρακτηρίζει ως *αλλοτρίωση*. Η χρησιμοποίηση μηχανών και μηχανημάτων στην παραγωγή θα μπορούσε να απελευθερώσει τον άνθρωπο. Η υπεραξία της εργασίας του, δηλαδή το προϊόν που παράγει το προλεταριάτο, καρπώνεται από την κοινωνική τάξη που εκμεταλλεύεται τις παραγωγικές του δυνάμεις. Ο εκάστοτε εργαζόμενος δουλεύει σε κάποιο εξειδικευμένο, συγκεκριμένο τμήμα της παραγωγής και είναι αποκομμένος από το προϊόν της εργασίας του. Δημιουργείται έτσι ένα προλεταριάτο το οποίο είναι ολοένα και πιο εξαρτημένο και μίζερο. Όσο ο χρόνος εργασίας αυξάνεται (υπερωρίες, διεύρυνση ωραρίου) τόσο περισσότερο η εκμεταλλεύτρια κοινωνική τάξη κερδίζει εις βάρος του προλεταριάτου.

Ο εργάτης δεν βλέπει απλά την αλλοτρίωση του σε σχέση με την εργασία του, αλλά επίσης βλέπει να υφαρπάζεται το προϊόν αυτής. Ο Μαρξ προσδιορίζει την υφαρπαγή αυτή με τη θεωρία της υπεραξίας. Η βιομηχανική διαδικασία προσφέρει στην πρώτη ύλη μια επιπλέον αξία, η οποία δημιουργείται από το κεφάλαιο (αγορά πρώτων υλών, μηχανών, εγκαταστάσεων) και κυρίως από την εργασία. Η υπεραξία όμως κατάσχεται πλήρως από το κεφάλαιο το οποίο δεν πληρώνει στον εργάτη παρά τα απολύτως απαραίτητα προκειμένου να συνεχίσει να παράγει και να εργάζεται. Ο κόσμος της παραγωγής αποτελείται από άτομα που εκμεταλλεύονται και εκμεταλλευόμενους. Ο άνθρωπος αποξενώνεται όχι μόνο από το προϊόν της εργασίας του αλλά και από τους άλλους ανθρώπους. Η πηγή αυτής της αμοιβαίας εκμετάλλευσης είναι η ιδιοκτησία των μέσων που καθιστούν εφικτή την οικονομική παραγωγή (π.χ. εργοστάσια, χωράφια κλπ). Η κατάργηση αυτής της ατομικής ιδιοκτησίας και η συλλογική διαχείριση των μέσων παραγωγής θα επέτρεπε στον άνθρωπο να επανακτήσει την πραγματική του φύση, δηλαδή την κοινωνική του ύπαρξη.

Οι εργάτες, όμως, είναι φαινομενικά μόνο ελεύθεροι στον καπιταλισμό, απαντάει ο Μαρξ. Οι εργάτες είναι αναγκασμένοι

να προσφέρουν την εργασία τους στους καπιταλιστές γιατί δεν έχουν άλλο τρόπο να ζήσουν. Και η ανταλλαγή μεροκάματου-εργασίας δεν είναι καθόλου ισότιμη. Οι καπιταλιστές «νοικιάζουν « τους εργάτες για ένα οκτάωρο (δωδεκάωρο την εποχή του Μαρξ). Αλλά μέσα σε αυτό το οκτάωρο οι εργάτες παράγουν προϊόντα αξίας πολύ μεγαλύτερης από το «ενοίκιο» από το μεροκάματο. Για να εξηγήσει ο Μαρξ τον μηχανισμό αυτής της υπόγειας κλοπής γυρίζει πίσω στα εμπορεύματα και τους νόμους που καθορίζουν την τιμή τους μέσα στον καπιταλισμό. Οι αστοί οικονομολόγοι, ακόμα και σήμερα, μας λένε ότι οι τιμές καθορίζονται από την προσφορά και την ζήτηση. Αλλά πέρα από την «άμπωτη και την πλημμυρίδα» της αγοράς υπάρχει ένα σταθερό στοιχείο στον καθορισμό της τιμής των προϊόντων και αυτό είναι το «κόστος παραγωγής» γράφει ο Μαρξ. Ο εργάτης που «νοικιάζει» τον εαυτό του για το οκτάωρο στην πραγματικότητα πουλάει στον εργοδότη του το μοναδικό εμπόρευμα που διαθέτει, την ικανότητά του να δουλεύει, αυτό που ο Μαρξ ονόμασε «εργατική δύναμη».

Η τιμή αυτού του ιδιότυπου εμπορεύματος καθορίζεται με τους ίδιους νόμους που καθορίζονται και οι τιμές όλων των άλλων προϊόντων: με βάση το «κόστος παραγωγής» του. «Το κόστος παραγωγής της απλής εργατικής δύναμης αποτελείται λοιπόν», γράφει ο Μαρξ, «από τα έσοδα τα οποία χρειάζεται για να διατηρείται στη ζωή και να πολλαπλασιάζεται». Με άλλα λόγια ο εργάτης δίνει στον εργοδότη του όλα αυτά τα προϊόντα που παράγει μέσα στο οκτάωρο και παίρνει σαν αντάλλαγμα ένα μεροκάματο που αρκεί απλά και μόνο για να τον συντηρήσει μέχρι να ξαναπάει την άλλη μέρα στη δουλειά και να αναθρέψει τα παιδιά του -την επόμενη γενιά εργατών. Η διαφορά είναι το κέρδος του καπιταλιστή: ένα προϊόν κλοπής και εκμετάλλευσης και όχι ισότιμης ανταλλαγής όπως ισχυρίζονται οι απολογητές του συστήματος.

Ακόμα και σήμερα οι καπιταλιστές υποστηρίζουν ότι οι εργάτες και τα αφεντικά έχουν κοινά συμφέροντα. Το βιοτικό επίπεδο

της εργατικής τάξης μεγαλώνει, λένε, όταν η οικονομία πάει καλά. Και όταν υπάρχει κρίση, ε, τότε υποφέρουμε όλοι. Στην πραγματικότητα, όμως, λέει ο Μαρξ αυτή η κοινότητα συμφερόντων είναι πλαστή.

Πρώτα απ' όλα είναι λάθος να μετράει κανείς το βιοτικό επίπεδο απόλυτα: «Ένα σπίτι μπορεί να είναι μεγάλο ή μικρό. Όσο τα σπίτια που το περιβάλλουν είναι επίσης μικρά, ικανοποιεί όλες τις κοινωνικές απαιτήσεις για μια κατοικία. Όταν όμως πλái στο μικρό αυτό σπίτι ανυψωθεί ένα μέγαρο, τότε το μικρό σπίτι συρρικνώνεται και γίνεται καλύβα». Οι ανάγκες, με άλλα λόγια - αυτό που προσδιορίζει το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης- δεν καθορίζονται από την βιολογία μας αλλά από την κοινωνία. Μπορεί οι εργάτες να έχουν σήμερα τρεχούμενο ζεστό νερό στο σπίτι (ένα τρελό όνειρο ακόμα και για τους βασιλιάδες στα μέσα του 19ου αιώνα) αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι ζούνε καλύτερα από ότι οι προπαπούδες τους.

Ούτε ότι η εκμετάλλευση είναι μικρότερη. Το αντίθετο συμβαίνει: «Όταν το κεφάλαιο αυξάνει γρήγορα μπορεί ο μισθός της εργασίας να ανεβαίνει, το κέρδος του κεφαλαίου όμως αυξάνεται δυσανάλογα ταχύτερα. Η υλική κατάσταση του εργάτη βελτιώθηκε, αλλά σε βάρος της κοινωνικής του θέσης. Το κοινωνικό χάσμα που τον χωρίζει από τον καπιταλιστή μεγάλωσε».

Η σχέση κυρίου – δούλου στον Νίτσε

Η κριτική τού Νίτσε προς την παραδοσιακή ηθική επικεντρώθηκε στην τυπολογία τής ηθικής τού «κυρίου» και τού «δούλου». Ο Νίτσε υποστήριξε ότι η διάκριση μεταξύ καλού και κακού είχε αρχικά περιγραφικό χαρακτήρα, ήταν δηλαδή μία μη ηθικής φύσεως αναφορά στους προνομιούχους, στους «κυρίους», σε αντίθεση με εκείνους που ήταν κατώτεροι, τους «δούλους».

Η αντίθεση καλό-ηθικώς κακό προέκυψε, όταν οι δούλοι εκδικήθηκαν μετατρέποντας τα διακριτικά γνωρίσματα των κυρίων σε ηθικά ελαττώματα. Εάν οι προνομιούχοι, οι «καλοί», ήταν ισχυροί, θεωρήθηκε ότι οι ταπεινοί θα κληρονομήσουν την γη. Η υπερηφάνεια θεωρήθηκε αμαρτία. Η ευσπλαχνία, η ταπεινοφροσύνη και η υπακοή αντικατέστησαν τον ανταγωνισμό, την υπερηφάνεια και το αυτεξούσιο. Το αποφασιστικό επιχείρημα το οποίο οδήγησε στην επικράτηση της ηθικής τού δούλου ήταν ο ισχυρισμός ότι αυτή ήταν η μόνη αληθινή ηθική. Αυτή η επιμονή στο απόλυτο αποτελεί ουσιώδες στοιχείο τόσο της φιλοσοφικής όσο και της θρησκευτικής ηθικής. Ο Νίτσε, παρ' όλο που έδωσε την ιστορική γενεαλογία της ηθικής τού κυρίου και τού δούλου, υποστήριξε ότι επρόκειτο για μια ανιστορική τυπολογία χαρακτηριστικών τα οποία ενυπάρχουν σε κάθε άνθρωπο.

Συμπερασματικά, για τα μάτια του Νίτσε, η κοινωνία που οι αφέντες εξουσίαζαν τους σκλάβους έχει αντικατασταθεί από την κοινωνία του μέσου ανθρώπου, του ανθρώπου της μάζας, όπου υπάρχουν μόνο σκλάβοι. Ο συγγραφέας του Ζαρατούστρα ήταν υπέρ μιας νέας αριστοκρατίας, η οποία δε θα βασιζόταν στην καταγωγή, το χρήμα ή (όπως θα ήθελε η ναζιστική ερμηνεία) την εξουσία ή ακόμα λιγότερο τη ράτσα, αλλά στο ελεύθερο πνεύμα που δεν φοβάται την απομόνωση. Ο Νίτσε ήταν εχθρικός προς τον σοσιαλισμό (έβλεπε κάθε κολλεκτιβισμό σαν έναν τύπο αγελαίας ύπαρξης). Και προς τον αναρχισμό («αυτόνομο κοπάδι», τον χαρακτηρίζει στο Πέραν του Καλού και του Κακού) ακριβώς επειδή θα ήθελε να δει τον καθένα από εμάς να υψώνεται πάνω από τον εαυτό του και το «κοπάδι».

Το ελάττωμα στην οπτική του Νίτσε δε βρίσκεται στον αναντίρρητο ελιτισμό του (από αυτήν την άποψη, το Τρίτο Ράιχ δε διαστρέβλωσε και πολύ τα γραπτά του). Πιο απλά, πρόκειται μια λύση που δεν είναι ούτε ιστορική ούτε πολιτική, αλλά μυθική και ποιητική, και η οποία μπορεί να έχει νόημα και αξία μόνο σαν ηθική ενός καλλιτέχνη.

Η σχέση κυρίου και δούλου στον Μπερντιάγιεφ

Η θεματογραφία του Μπερντιάγιεφ είναι αυτή στην οποία και άλλοι Ρώσοι φιλόσοφοι του ύστερου 19ου αιώνα επικεντρώνονται: Φιλοσοφική ανθρωπολογία, ηθική, κοινωνική και πολιτική, φιλοσοφία της ιστορίας και φιλοσοφία της θρησκείας.^[9] Επίκεντρο της σκέψης του είναι η ελευθερία απαλλαγμένη από κάθε υπαρκτικό προσδιορισμό. Γι' αυτό και την προσδιορίζει ως *μη οντική-ελευθερία*. Ως μη κάτι ταυτιζόμενο με την κατάσταση που βρίσκεται ένα όν, η *μη οντική ελευθερία* προηγείται του όντος και προηγείται ως δυνατότητα και μόνο εκείνου που πρόκειται να γίνει κάθε φορά. Η ουσία του κάθε όντος είναι τελικά η πορεία προς μια υπέρβαση της εκάστοτε υφιστάμενης κατάστασής του. Η αιτία της *μη-οντικής ελευθερίας* που την προσδιορίζει χωρίς να της περιχαράκωνει είναι ο Θεός, η κατεξοχήν ελεύθερη ύπαρξη. Για τον Μπερντιάγιεφ ο άνθρωπος είναι *πρόσωπο*, το οποίο ενεργεί ελεύθερα προς την κατεύθυνση του να καταστεί *όν*. Η κριτική προς την σοσιαλιστική αντίληψη για την κοινωνία και τον άνθρωπο όπου κυριαρχεί η εργαλειοποίηση έχει σαν αφετηρίες της όχι μόνο το χριστιανισμό, αλλά και τον Καντ. Στον αντίποδα του σοσιαλιστικού παραδείγματος βρίσκεται ένας *προσωποκεντρικός σοσιαλισμός*.

Η θεματογραφία του Μπερντιάγιεφ είναι αυτή στην οποία και άλλοι Ρώσοι φιλόσοφοι του ύστερου 19ου αιώνα επικεντρώνονται: **Φιλοσοφική ανθρωπολογία, ηθική, κοινωνική και πολιτική φιλοσοφία, φιλοσοφία της ιστορίας και φιλοσοφία της θρησκείας.**

Πρωτεύουσα θέση στη φιλοσοφική διδασκαλία του Νικολάι Μπερντιάγιεφ, ο οποίος ανήκε στο ρεύμα του θεϊστικού υπαρξισμού, κατέχει η έννοια της «*μη-οντικής ελευθερίας*», με την οποία θέλησε να ορίσει τον αδέσμευτο δυναμισμό, που αποτελεί το πιο βασικό χαρακτηριστικό της πραγματικότητας. Η ουσία κάθε όντος, κατά τον Μπερντιάγιεφ, είναι η πορεία του, η

συνεχής τάση του να υπερβαίνει την εκάστοτε υφιστάμενη κατάσταση του. Υπ' αυτή την έννοια η μη-οντική ελευθερία του κάθε όντος δεν είναι κάτι δεδομένο αλλά συνιστά προϋπόθεση της εκάστοτε υφιστάμενης κατάστασης του, είναι η δυνατότητα του να γίνει εκείνο που κάθε φορά είναι.

Επίκεντρο δηλαδή της σκέψης του είναι η ελευθερία απαλλαγμένη από κάθε υπαρκτικό προσδιορισμό. Γι' αυτό και την προσδιορίζει ως **μη οντική-ελευθερία**. Ως μη κάτι ταυτιζόμενο με την κατάσταση που βρίσκεται ένα όν, η μη οντική ελευθερία προηγείται του όντος και προηγείται ως δυνατότητα και μόνο εκείνου που πρόκειται να γίνει κάθε φορά. Η ουσία του κάθε όντος είναι τελικά η πορεία προς μια υπέρβαση της εκάστοτε υφιστάμενης κατάστασής του. Η αιτία της μη-οντικής ελευθερίας που την προσδιορίζει χωρίς να της περιχαράκωνει είναι ο Θεός, η κατεξοχήν ελεύθερη ύπαρξη.

Για τον Μπερντιάγιεφ ο άνθρωπος είναι **πρόσωπο**, το οποίο ενεργεί ελεύθερα προς την κατεύθυνση του να καταστεί όν. Η κριτική προς την σοσιαλιστική αντίληψη για την κοινωνία και τον άνθρωπο όπου κυριαρχεί η εργαλειοποίηση έχει σαν αφετηρίες της όχι μόνο το χριστιανισμό, αλλά και τον Καντ. Στον αντίποδα του σοσιαλιστικού παραδείγματος βρίσκεται ένας προσωποκεντρικός σοσιαλισμός.

Από την άποψη αυτή, ως δυνατότητα εκείνου που πρόκειται να γίνει, τουτέστιν του όντος, η μη-οντική ελευθερία προηγείται του όντος. Αυτό σημαίνει ότι η μη-οντική ελευθερία δεν ταυτίζεται με την ύπαρξη, ήγουν την κατάσταση υπό την οποία ένα όν υφίσταται πράγματι σε μία δεδομένη στιγμή. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν υποδηλώνει ότι η μη-οντική ελευθερία ως καθαρή, αδέσμευτη από κάθε προσδιορισμό της ύπαρξης δυνατότητα είναι αυθαίρετη. Η μη-οντική ελευθερία έχει μία έσχατη αιτία, η οποία την καθορίζει και την προστατεύει χωρίς, παράλληλα, να αλλοτριώνει τον αδέσμευτο χαρακτήρα της. Η έσχατη αιτία της μη-οντικής ελευθερίας δεν είναι άλλη από το Θεό, ο οποίος εξ ορισμού είναι ανέλεγκτος από κάθε είδους περιορισμό.

Ο Μπερντιάγιεφ επικέντρωσε το φιλοσοφικό ενδιαφέρον του στον άνθρωπο ως πρόσωπο, ως ένα εγώ που αποφασίζει να πράττει ελεύθερα, προκειμένου να πραγματοποιήσει τη δυνατότητα του να καταστεί ον. Μία κοινωνία, η οποία αντιμετωπίζει τα μέλη της ως πρόσωπα είναι, κατά τον Μπερντιάγιεφ, μία αληθινή κοινωνία. Έτσι, ο Μπερντιάγιεφ αντικατέστησε την άποψη της αντικειμενικής, συλλογικής κοινωνιοκρατίας της διδασκαλίας του μαρξισμού – που διέπεται από νόμους οι οποίοι προδιαγράφουν την πορεία των ανθρώπων προς τη δημιουργία της αταξικής κοινωνίας – με τη διδασκαλία της «προσωπικής κοινωνιοκρατίας», που υπαγορεύει μία κοινωνία η οποία αποτελείται από δημιουργικά ελεύθερα πρόσωπα.

Στη θεωρία του μαρξισμού το ιστορικό παρόν – στο οποίο περιλαμβάνεται κάθε ζώσα ανθρώπινη ύπαρξη – υποβαθμίζεται εν ονόματι ενός απώτερου μέλλοντος, όπου υποτίθεται ότι θα εγκαθιδρυθεί η ιδανική, όπως την οραματίστηκαν οι υποστηρικτές της εν λόγω θεωρίας, μορφή της αταξικής κοινωνίας. Ο Μπερντιάγιεφ – υπό την επίδραση των δοξασιών φιλοσόφων, όπως ο Καντ, ο Χέγκελ, ο Νίτσε ή ο Σοπενχάουερ, και μυστικών διανοούμενων και λογοτεχνών, όπως ο Άγγελος Σιλέσιος [Angelus Silesius] και ο Ντοστογιέφσκυ – αντιπαρατέθηκε προς τον «κόσμο των αντικειμένων» – που περικλείει τα φυσικά πράγματα, τους νόμους της φύσης, τους κοινωνικούς θεσμούς, τον κοινωνικό ρόλο που ανατίθεται στον καθένα μας – θεωρώντας τον ως μία απειλή στην «ελεύθερη πνευματική δημιουργικότητα».

Η ίδια, βέβαια, η ανθρώπινη δημιουργικότητα, κατά τον Μπερντιάγιεφ, είναι αναπόφευκτα μάταιη, καθώς οι καταστάσεις στις οποίες οδηγεί είναι «ελλιπείς και αποσπασματικές». Ουδμία από τις «εμφανείς πράξεις» μας μπορεί, τελικά, να αποφύγει την «τραγική αποτυχία». Έτσι, η ιστορία, αν υποθεθεί ότι είναι το πεδίο δράσης των προσώπων, είναι τραγική. Η τραγικότητα της ιστορίας, ωστόσο, ούτε άσκοπη είναι ούτε στερείται νοήματος. Γιατί, ακόμη και αν η ιστορία περικλείει την αποτυχία και τον πόνο τον οποίο αυτή συνεπάγεται, δεν παύει να είναι μία «εμβριθής αποτυχία», υπό την έννοια ότι επιτρέπει σε

πρόσωπα που ανήκουν στην ιστορία να επιδιώξουν μία μη ιστορική κοινωνία διεπόμενη από τις αξίες του προσώπου, η οποία, σύμφωνα με τον Μπερντιάγιεφ, ισοδυναμεί με το βασίλειο του Θεού.